

Зора, Искра, Свѣтлина, Виделина, Развитие, Напредѣкъ, Пробуда, Надежда и пр. Подъ разни названия това е все сѣция устремъ къмъ просвѣта и обществено свестяване, къмъ духовенъ и политически подеиъ на единъ народъ, спалъ до тогава дълбокъ съиъ и бързо разбуденъ за новъ животъ.

Съ каква ревностъ, съ каква енергия, съ какво завидно усърдие се залавятъ въ тия тъмни времена по буднитъ и интелигентни граждани за организирането и напредѣка на читалищата, — това ще се види отъ всѣка страница на мѣстнитъ исторически спомени и сведения. Дълбокъ ентусиязъмъ въодушевява малкото въ начало борци, но свещения огъиъ бързо заразява срѣдата наоколо и ние виждаме съ каква завидна солидарностъ тогава учители, свещеници и еснафи, господари и калфи, просвѣтени и невежи, се сдущаватъ около читалищата съ живо участие къмъ тѣхното развитие. Читалищнитъ членове растатъ, читалищната дейностъ става все по-широка, интензивна и плодотворна, влиянието на читалищата се разширява и задълбочава. Библиотеки и читални се уреждатъ, просвѣтителни сказки се държатъ, помощи се събиратъ, курсове се отварятъ, училища и бедни ученици се подпомагатъ, стипендианти се издържатъ, представления се устройватъ, наука, просвѣта, моралъ, духовна и политическа свестъ се прѣскаатъ. Читалището и общината съсрѣдоточаватъ въ по-буднитъ градове и села почти цѣлия културно-общественъ животъ на българщината въ робската епоха. Тия два института вървятъ ржка за ржка и се допълватъ. Онова, което общината, като официално учреждение, не може да направи, предприема го неофициалния помагачъ — читалището. Въ читалището се сформирава общественъ духъ и общественото мнение, то е лабораторията, въ която се заражда и култивира националния подеиъ и националната солидарностъ. При тая първостепенна и разнообразна роля, при общата тогавашна сдущеностъ и усърдностъ за ползотворна работа, при народната готовностъ за материални и морални жертви, лесно обяснимо е цвѣтущото сравнително положение на почти всички читалища тогава. Тѣ си устройватъ богати за времето библиотеки, а освенъ това, съ значителнитъ си приходи отъ пожертвования и др. т. могатъ да даватъ помощи на училища, ученици и за редъ подобни нужди. Съ две думи, историята на читалищата въ предосвободителната епоха е тѣсно свързана съ историята на възраждането.

Следъ освобождението, между многото развалини личатъ и опропащенитъ, изгорени, заглѣхнали читалища. Новитъ времена задаватъ нови грижи и интереси. Минаватъ нѣколко години, доде захванатъ тукъ-тамъ да се съживяватъ старитъ читалища и да се основаватъ нови. Чрезъ спасенитъ нищожни остатъци отъ старитъ капитали и имоти, чрезъ събирания на нови пожертвования, чрезъ помощи отъ общини, окръжия и държава, чрезъ заеми, нѣкои отъ подновенитъ читалища успѣха да си построятъ здания съ театрални салони. Новиятъ градски животъ съсрѣдоточи пакъ около тѣхъ културната дейностъ на обществото, но вече по новъ начинъ. Днесъ ролята на читалищата не е вече такава, каквато е била преди освобождението. Разширочениятъ и все повече диференциращъ се общественъ животъ дава нови задачи и и по-друга дейностъ на читалищата. Тѣ нѣма повече какво да се грижатъ нито съ издържка на училища и ученици, нито съ политическо свестяване, нито съ поминъчни въпроси, нито съ чисто спортни задачи, нито съ специална благотворителна дейностъ, а се ограничаватъ въ културно-просвѣтителнитъ си рамки. Но, благодарение театралнитъ си салони или широкитъ си читални, тѣ все пакъ групиратъ въ себе си и около себе си почти всички културно-обществени проявления и участвуватъ малко-много въ тѣхъ.

Измѣнилитъ се условия повлияха не само върху задачитъ и дейността